

KSZTAŁTOWANIE SIĘ WPŁYWU CEN I POLITYKI CEN NA PRODUKCJĘ TRZODY CHLEWNEJ W POLSCE W OKRESIE POWOJENNYM

Praca doktorska mgr Marii Ciepielewskiej.
Promotor: Prof. dr M. Pohorille. Referenci: Prof. A. Brzoza, doc. K. Sokołowski. Obrona odbyła się dnia 29. XII. 1960 r. w SGPiS

Skuteczność polityki cen jako narzędzie oddziaływania na tempo i kierunki rozwoju rolnictwa zależy w decydującej mierze od umiejętnego wykorzystania prawidłowości ekonomicznych, określających charakter reakcji produkcji rolnej na zmiany warunków rynkowych.

Wykrycie tych prawidłowości jest zadaniem niezmiernie złożonym, reakcje producentów są bowiem zróżnicowane w zależności: a) od rodzaju produkcji, b) od poziomu społeczno-ekonomicznego rozwoju rolnictwa w poszczególnych rejonach kraju, c) od wagi różnych czynników składających się na całość systemu interwencji państwa na rynku.

W niniejszej pracy zajmiemy się analizą jednego tylko fragmentu oddziaływania państwa na rozwój rolnictwa w Polsce powojennej. Przedmiotem naszej analizy jest problem wpływu cen i polityki regulowania rynku przez państwo na kształtowanie się hodowli trzody chlewnej w latach 1948—1960. Stawiamy sobie za zadanie zbadać, w jaki sposób hodowla trzody chlewnej reagowała na zmiany cen rynkowych oraz jaką rolę w modyfikacji działania mechanizmu rynkowego odgrywały poszczególne elementy państwowej polityki interwencyjnej.

Wykonanie tego zadania wymaga rozwiązania szeregu istotnych kwestii teoretycznych i metodologicznych. Do najważniejszych spośród nich zaliczyć należy:

- 1) ustalenie teoretycznych założeń wyjściowych określających charakter i zakres wpływu cen i polityki cen na kształtowanie się produkcji rolnej.
- 2) określenie roli poszczególnych rodzajów cen występujących w Polsce w badanym okresie na rynku produktów rolnych z punktu widzenia ich wpływu na produkcję oraz dokonanie wyboru ceny, której oddziaływanie na reakcje producentów będzie głównym przedmiotem naszych badań.
- 3) ustalenie określonych metod analizy statystycznej, najbardziej przydatnych dla tego typu badań.

Występowanie na rynku rolnym okresu powojennego zjawiska wielości cen podstawowych produktów rolnictwa zmusza przede wszystkim do analizy roli, jaką każda z nich odgrywa w istniejącym mechanizmie rynku rolnego. Dopiero w oparciu o tego typu analizę staje się możliwe wyjaśnienie problemu, jakiego rodzaju zmiany cenowe stanowią najbardziej bezpośredni impuls dla podejmowania przez producentów decyzji produkcyjnych i tym samym ustalenie ceny, której oddziaływanie na produkcję stanowić ma przedmiot naszych badań.

Określenie ekonomicznej funkcji poszczególnych członów systemu wielu cen wymaga wprowadzenia już na wstępie czynnika czasu. Czynniki ten odgrywa istotną rolę w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, jaka cena pełniła funkcję regulatora produkcji w krótkich okresach czasu. Podkreślamy w krótkim okresie czasu, ponieważ naszym zdaniem tylko przy takim założeniu można w ogóle problem rozpatrywać. W długim okresie bowiem funkcję regulatora produkcji pełnił niewątpliwie system wielu cen jako całość, a zatem każda z współistniejących cen odgrywała tutaj jakąś rolę, uczestnicząc w ukształtowaniu się opłacalności poszczególnych gałęzi produkcji.

W krótkim okresie natomiast możemy określić, która cena pełniła funkcję regulatora produkcji, wyodrębniając dwa rodzaje wpływu wywieranego na produkcję: 1) wpływ bezpośredni oznaczający, iż zmiany cenowe stwarzają bezpośredni impuls w podejmowaniu decyzji produkcyjnych przez producenta w krótkim okresie czasu. Tego typu związek pomiędzy zmianami w cenach i zmianami w dynamice rozwoju produkcji, określimy umownie jako regulowanie produkcji przez cenę, 2) wpływ pośredni, wywierany przez zmiany całości kształtu stosunków cenowych, który nazwiemy oddziaływaniem.

Zagadnienie ekonomicznej roli różnego typu cen rolnych przedstawia się odmiennie w okresie poprzedzającym wprowadzenie obowiązkowych dostaw i w latach ich istnienia.

W okresie przed wprowadzeniem obowiązkowych dostaw tj. aż do roku 1951 jedyną formą interwencji państwa na rynku rolnym była kontraktacja produkcji. Mamy tu zatem do czynienia z dwoma cenami: ceną wolnorynkową i ceną kontraktacyjną.

W tym okresie ekonomiczną rolę ceny wolnorynkowej określić można w największym skrócie w sposób następujący:

- 1) odzwierciedla ona zmiany w stosunkach rynkowych w sposób bezpośredni,
- 2) jest dla producenta pierwszym sygnałem o wzroście czy spadku opłacalności produkcji i bezpośrednim impulsem dokonywania przesunięć wielkości marginalnych w krótkich okresach czasu,
- 3) sygnalizuje aparatowi gospodarczemu rozbieżność pomiędzy istniejącym poziomem cen dekretowanych a ceną równowagi i stanowi punkt odniesienia przy korekturze tych cen.

Natomiast cena kontraktacyjna modyfikuje sposób działania mechanizmu rynkowego:

- a) stabilizując warunki realizacji kontraktowanej części produkcji,
- b) ograniczając wpływ krótkookresowych cen rynkowych na tę część produkcji, do której zmiana warunków rynkowych dociera z opóźnieniem, pośrednio poprzez korektę cen kontraktacyjnych,
- c) łagodząc wahania cen rynkowych.

Cena kontraktacyjna wpływa na kierunek zmian cen wolnorynkowych w długich okresach.

Przedmiotem naszych badań są przede wszystkim reakcje produkcji trzody chlewnej na zmiany warunków ekonomicznych zachodzące w okresach krótkich.

Do tego typu analizy najbardziej adekwatnym narzędziem są ceny wolnorynkowe. Zatem tymi właśnie cenami posługujemy się w części pracy dotyczącej wpływu bezpośrednich impulsów rynkowych na zmiany w hodowli trzody chlewnej.

Natomiast wpływ cen kontraktacyjnych rozpatrujemy jako czynnik modyfikujący działanie mechanizmu wolnego rynku. Wpływ cen kontraktacyjnych poszukujemy: 1) w odniesieniu do zmian zachodzących w dłuższych okresach czasu, 2) w odniesieniu do odchyłeń w kształtowaniu się związku między ruchem cen wolnorynkowych a ruchem produkcji, 3) w odniesieniu do zmian w ruchu cen wolnorynkowych.

Zmiana w charakterze systemu wielu cen w okresie po wprowadzeniu obowiązkowych dostaw polegała przede wszystkim na **włączeniu do tego systemu czynnika przymusu pozaekonomicznego**. O ile w poprzednim okresie polityka interwencyjna państwa mieściła się w ramach działania mechanizmu rynkowego, o tyle tutaj w stosunku do znacznej części produkcji została jedynie utrzymana forma wymiany towarowej, jednak pozbawiona właściwej jej ekonomicznej treści, odbywa się bowiem nie w celu wymiany ekwiwalentów.

Cena płacona producentom w ramach obowiązkowych dostaw różni się jakościowo zarówno od ceny wolnorynkowej, jak i od ceny kontraktacyjnej. Z właściwości ceny pozostaje jej tylko jedno — „wyrażania wartości towaru w formie pieniężnej”. Występuje ono tu jednak w formie okaleczącej, kadłubowej, zerwanu bowiem ulega związek pomiędzy wielkością wartości zawartej w towarze a wielkością jej pieniężnego wyrazu. Jest to wynikiem odcięcia ceny obowiązkowych dostaw od wpływu zmian, dokonywających się w stosunkach rynkowych. Ceny obowiązkowe kształtowały się niezależnie od układu popytu i podaży i utrzymywane były na niezmiennym poziomie przy pomocy środków administracyjnych.

Charakter ceny obowiązkowych dostaw wyznaczał granicę jej ekonomicznego oddziaływania. Po pierwsze — cena ta nie była regulatorem rozmiarów sprzedaży

dokonywanej w ramach obowiązkowych dostaw. Po drugie — cena obowiązkowych dostaw nie regulowała struktury produkcji.

Pozbawiona bezpośrednio wpływu na kształtowanie się produkcji, cena obowiązkowych dostaw pełniła specyficzne funkcje ekonomiczne. Była ona przede wszystkim narzędziem, za pomocą którego dokonywał się podział dochodu wytworzonego w produkcji rolnej pomiędzy rolnictwo i inne gałęzie produkcji.

Wprowadzenie do systemu regulowania produkcji rolnej czynnika przymusu ekonomicznego oznacza nie tylko powstanie ceny, która nie pełniła funkcji regulatora produkcji, ale ponadto i istotną modyfikację w warunkach działania i roli cen wolnorynkowych i kontraktacyjnych. Po pierwsze — zakres oddziaływania tych cen został ograniczony do części produkcji nie objętej obowiązkowymi dostawami. Po drugie — stały się one elementem składowym systemu ceny zmiennej. Po trzecie — ceny realizacji produkcji, nie objętej obowiązkiem sprzedaży, uzyskały funkcje kompensacyjne.

Czy zmiany zaistniałe w systemie wielu cen po roku 1951 uprawniają nas do odstąpienia od analizy w pierwszym rządzie związków pomiędzy ruchem produkcji a ruchem cen wolnorynkowych i ich relacji. Naszym zdaniem nie, gdyż w dalszym ciągu tylko te ceny leżały u podstaw krótkookresowych fluktuacji rozmiarów produkcji.

Ani ceny obowiązkowych dostaw, ani tzw. „cena średnioważona”, będąca sumą dwu odmiennych jakościowo cen, nie mogą, ze względu na swój charakter — co szeroko uzasadniamy w pracy — pełnić funkcji regulatora produkcji w okresach krótkich.

Przyczyny, dla których odrzucamy możliwość przyznania funkcji regulatora produkcji, zarówno cenie obowiązkowych dostaw, jak i cenie średnioważonej, stanowią zarazem argument za przyznaniem tej funkcji cenie dostaw ponadobowiązkowych.

Powstaje tylko problem, która z cen realizacji tzw. „nadwyżek” ma warunki, aby pełnić rolę najbardziej bezpośredniego impulsu, określającego decyzje producenta. Moim zdaniem warunki takie posiada w dalszym ciągu — cena wolnorynkowa.

Uzasadnienie tego wyboru wyglądać musi nieco odmiennie dla trzody chlewnej, niż dla zbóż i ziemniaków, ponieważ istniały tu pewne różnice w samym systemie cen.

W wypadku trzody chlewnej różnica we wzajemnym stosunku cen wolnorynkowych i kontraktacyjnych w okresie drugim w porównaniu z okresem pierwszym polega, naszym zdaniem, jedynie na wzmoczeniu stabilizującego oddziaływania ceny kontraktacyjnej na charakter ruchu cen wolnorynkowych. Może więc być w dalszym ciągu utrzymane założenie, że wpływ ceny wolnorynkowej na produkcję traktujemy jako główny impuls zmian, natomiast cenę kontraktacyjną poddajemy analizie jako czynnik modyfikujący kształtowanie się związków między cenami i relacjami cen wolnorynkowych a produkcją trzody.

W odniesieniu do zbóż uzasadnienie decyzji wyboru ceny, pełniącej funkcję regulatora produkcji, wymaga dodatkowej argumentacji. Dostawy obowiązkowe obejmowały tu w latach największego nasilenia do 90% masy towarowej, funkcja ekonomiczna ceny była zatem w ogóle ogromnie ograniczona, a rozmiary produkcji kształtowały się w decydującym stopniu pod wpływem przymusu pozaekonomicznego. **Niemniej jednak decyzja o rozdysponowaniu nadwyżki ponad obowiązkowe dostawy była podejmowana pod wpływem absolutnego i względnego poziomu cen rynkowych.** Można np. bez obawy popełnienia błędu twierdzić, że o tym, czy sprzedać nadwyżki zbożowe, czy też przeznaczyć je na paszę oraz czy dokupić paszę na dodatkową hodowlę, czy też z niej zrezygnować, decydowały właśnie relacje cen sprzedaży ponadobowiązkowej. I niczego tutaj nie zmienia fakt, że rozmiary masy towarowej na rynku były w stosunku do ilości dostarczanej państwu w ramach obowiązkowych dostaw, relatywnie o wiele mniejsze w zbożu, niż w produktach hodowli. Globalny rozmiar tej masy jest na tym szczeblu rozważań obojętny, interesuje nas bowiem tylko problem bodźców, określających rozdysponowanie tej części produkcji, co do której istniała możliwość wyboru ekonomicznego.

Z wymienionych wyżej względów także i w okresie drugim badamy w pierwszym rządzie kształtowanie się związków pomiędzy cenami i relacjami cen wolnorynkowych a rozmiarami produkcji, natomiast wpływ zastosowanych tam środków

interwencji rynkowej traktujemy jako czynnik odkształcający przebieg interesujących nas związków.

Analizę związków pomiędzy opłacalnością a produkcją trzody przeprowadzamy w naszej pracy w dwóch etapach. Przede wszystkim staramy się ustalić istnienie i kierunki badanych związków. Dopiero po wytworzeniu sobie dokładnego obrazu istniejących zależności i ich charakteru przystępujemy do mierzenia siły związków. Dla każdego etapu analizy potrzebne nam są odmienne narzędzia badawcze.

W etapie pierwszym analizujemy ruch badanych wielkości i ich wzajemny związek, posługując się: 1) trendami cen, relacji cen, pogłowia, uboju pod kontrolą weterynaryjną trzody chlewnej, 2) indeksami cen, relacji i produkcji, przy przyjęciu r. 1948 za stałą podstawę, 3) wskaźnikami łańcuchowymi dla ustalenia tempa ruchu poszczególnych wielkości w kolejnych latach oraz zależności pomiędzy tempem ruchu cen i relacji cen a tempem ruchu produkcji, 4) odchyleniami od trendu dla odróżnienia zmian w badanych wielkościach o charakterze przypadkowym, spowodowanym szczególnym układem określających je czynników od zmian „normalnych” określonych przy pomocy trendu.

W drugim etapie badania, kiedy stawiamy sobie za cel zmierzenie siły związku cen i produkcji posługujemy się miarą statystyczną korelacji prostej.

Jako materiał stanowiący podstawę badań przyjmujemy:

a) ceny płacone producentom na rynkach miejscowych (wg. notowań korespondentów GUS).

b) dane GUS dotyczące kształtowania się uboju trzody pod kontrolą weterynaryjną,

c) dane corocznego rolnego spisu czerwcowego,

d) dane Min. Skupu o kształtowaniu się skupu państwowego trzody chlewnej,

e) dane Min. Skupu o kształtowaniu się warunków skupu społecznego.

Materiał podstawowy poddajemy początkowo analizie w skali całego kraju, a następnie analizujemy odchylenie od uzyskanego obrazu występujące w dwóch wybranych województwach: poznańskim i rzeszowskim.

Analizy danych wojewódzkich dokonaliśmy wychodząc z założenia, że wpływ cen na kształtowanie się produkcji rolnictwa zależy w poważnej mierze od społeczno-ekonomicznego charakteru tego rolnictwa, gdyż poszczególne typy producentów reagują na bodźce w sposób różnorodny.

Odmienność ta w dziedzinie rozwoju hodowli trzody chlewnej jest szczególnie silna, gdyż obok wpływu różnorodności typu gospodarowania występuje tu także odmienny system tuczu. Jest zatem oczywiste, że w badaniach nad wpływem cen na kształtowanie się rozwoju hodowli trzody nie sposób ograniczyć się tylko do danych ogólnokrajowych. Materiał, dotyczący kształtowania się cen i produkcji w przekroju ogólnokrajowym, jest bowiem wypadkową różnorodnego przebiegu zjawisk na terenach bardzo niejednorodnych gospodarczo. W poszczególnych rejonach społeczno-ekonomicznych wystąpią różnokierunkowe odchylenia obu tych wielkości, które mogą następnie w średniej krajowej wzajemnie się zniósć. Najśluszniesze byłoby przeprowadzenie odrębnych badań dla wszystkich terenów w przybliżeniu jednorodnych. Badania tego typu wykraczałyby jednak poza możliwości, jakimi dysponujemy i z tego względu ograniczamy się do analizy materiału z dwóch województw reprezentacyjnych dla krańcowo odmiennych rejonów Polski Centralnej: środkowo-zachodniego i południowo-wschodniego poznańskiego i rzeszowskiego.

Badanie różnorodnych aspektów oddziaływania ceny wolnorynkowej na rozwój produkcji trzody pozwoliły nam na sformułowanie szeregu wniosków odnoszących się do poszczególnych dziedzin badanego problemu.

Pierwsza grupa wniosków dotyczy charakteru powiązań ceny wolnorynkowej i produkcji trzody w różnych okresach rozwoju powojennego rolnictwa.

Stwierdziliśmy tu występowanie następujących zależności:

1) w okresie pierwszym (1948—1951) cena wolnorynkowa odgrywała rolę bardzo silnego bodźca oddziałującego na decyzje produkcyjne w gospodarstwach rolnych. Możemy tu mówić o regulującym wpływie ceny wolnorynkowej na kształtowanie się produkcji trzody;

2) analiza statystyczna wzajemnych związków między ceną a produkcją w tym okresie ujawnia występowanie wyraźnych symptomów „cyklu świńskiego”. O ile charakter falowania cen i ich relacji wskazuje wyraźnie na zachowanie się objawów cykliczności w rozwoju hodowli, o tyle zmniejszenie się amplitudy wahań

oraz specyficzny ruch pogłowia macierzystego trzody decydują o istotnej modyfikacji cyklu w porównaniu z jego obrazem „klasycznym”.

3) w okresie drugim analiza materiałów statystycznych wskazuje na zasadniczą zmianę charakteru występujących zależności między cenami wolnorynkowymi a produkcją. Znajduje ona wyraz w rozchwianiu się bezpośrednich zależności między badanymi wielkościami w dłuższych okresach czasu.

Długofalowe tendencje ruchu cen i ich relacji nie tłumaczą zjawisk zachodzących w produkcji, przeciwnie pozostają z nimi w sprzeczności. Długookresowej tendencji pogarszania się relacji żywiec: pasze odpowiada tu nie spadek a wzrost rozmiarów hodowli. Świadczy to o pojawieniu się innych, aniżeli warunki realizacji na wolnym rynku, czynników określających trend rozwojowy hodowli trzody.

Oddziaływanie ceny wolnorynkowej w tym okresie jest wyraźnie dostrzegalne w krótkich odcinkach czasu. Analiza szeregów czasowych cen, relacji cen i produkcji wskazuje na to, że o ile ruch cen na wolnym rynku nie decyduje o kierunku trendu pogłowia trzody, o tyle w sposób istotny oddziałuje na charakter odchyżeń od długookresowej tendencji.

Związek między ceną wolnorynkową a wahaniami produkcji w krótkich okresach czasu utrzymuje się, jakkolwiek amplituda wahań wielkości pogłowia na tle zmian cenowych zdaje się świadczyć o tym, że mamy tu do czynienia z ruchem wielkości krańcowych.

W okresie drugim cykliczne wahania produkcji zostały całkowicie przewyżczone. O usunięciu cykliczności rozwoju zadecydowało jednak nie tyle osłabienie związku między cenami a produkcją, ile eliminacja gwałtownych wahań cen pasz treściwych.

Druga grupa wniosków dotyczy charakteru powiązań ruchu produkcji trzody ze zmianami poszczególnych elementów sytuacji rynkowej. Analiza korelacji badanych przez nas wielkości pozwoliła nam zaobserwować występowanie silniejszych reakcji produkcji na zmiany cen trzody, aniżeli na wahania cen pasz oraz istnienie poważnych różnic w nasileniu związków pomiędzy ruchem poszczególnych wielkości cenowych a kształtowaniem się produkcji.

Wiodącą rolę w tej dziedzinie odgrywa relacja trzoda: jęczmień. Natomiast reakcje produkcji na zmiany relacji cen trzoda: ziemniaki są znacznie słabsze. W przeprowadzonych przez nas badaniach mogliśmy je zaobserwować jedynie wtedy, gdy zmiana relacji następowała gwałtownie i była szczególnie głęboka.

Analiza procesów, (trzecia grupa wniosków) zachodzących w różnych rejonach kraju, pozwoliła nam zauważyć istotne różnice w reagowaniu producentów na zmiany sytuacji rynkowej w zależności od poziomu rozwoju gospodarczego rolnictwa.

W województwie poznańskim reprezentującym rolnictwo o stosunkowo wysokim poziomie rozwoju gospodarczego reakcje producentów związane są przede wszystkim ze zmianami w relacjach cen.

W województwie rzeszowskim, w którym przeważa typ producenta drobnotowarowego, decyzje o zmianach w kierunku produkcji podejmuje się przede wszystkim pod wpływem ruchu absolutnego poziomu cen poszczególnych produktów rolnych. Jest to skutkiem zacofania ekonomicznego tego rejonu. Można sądzić, iż podstawowa masa producentów nie przeprowadza tutaj kalkulacji opłacalności produkcji drogą zestawienia stosunku zmian w cenach produktu gotowego i poszczególnych elementów tego kosztu.

Badanie czynników (czwarta grupa wniosków) odkształcających wpływ ceny wolnorynkowej na rozwój hodowli pozwoliło nam na sformułowanie następujących wniosków uogólniających:

Po pierwsze — silny wzrost pogłowia trzody w latach 1952—57. mimo pogarszania się relacji cen wolnorynkowych trzoda: pasze spowodowany był wzrostem względnej opłacalności hodowli trzody w całości w porównaniu do innych gałęzi rolnictwa, a w szczególności produkcji zbóż. Wprowadzenie dostaw obowiązkowych podstawowych produktów rolnych w zasadniczy sposób zmieniło relacje opłacalności poszczególnych gałęzi rolnictwa i zadecydowało o istotnych zmianach w sytuacji rynkowej. W nowych warunkach rynkowych produkcja trzody chlewnej stała się jedną z najbardziej atrakcyjnych gałęzi rolnictwa.

Po drugie — zasadniczy wpływ na rozwój hodowli w omawianym okresie wywarł system organizacji rynku. Analizując przebieg skupu państwowego trzody dostrzegliśmy wyraźny związek między kształtowaniem się rozmiarów skupu

a zmianami w systemie kontraktacji trzody. W naszym przekonaniu zasadniczy czynnik stabilizacji rynku trzody upatrywać należy w systemie związanej sprzedaży żywca trzody w ramach kontraktacji. Interwencja państwa w postaci pomocy produkcyjnej (przede wszystkim paszowej) dla gospodarstw rolnych odegrała zasadniczą rolę w tym zakresie, szczególnie w latach ostrego deficytu paszowego.

Po trzecie — analiza całokształtu czynników interwencji państwowej na rynku trzody potwierdza postawioną przez nas we wstępie pracy tezę o zwiększeniu się skuteczności oddziaływania polityki cen na rozwój produkcji w miarę rozszerzania się pozacenowych środków regulowania produkcji stosowanych przez państwo.

Maria Ciepielewska

